

Важлива роль відводиться допоміжним підрозділам. Відділ охорони і захисту пам'яток (служба) забезпечуватиме охорону музейних і господарських об'єктів, майна заповідника, в с.Пустовійтівка, та музеєфікованих археологічних об'єктів. Обов'язком служби також стане постійна (цілодобова) охорона всіх археологічних об'єктів, що входять до заповідника від несанкціонованих розкопок.

Рекламно-видавничий відділ (сектор) забезпечуватиме підготовку та видання відповідної продукції, надаватиме послуги всім структурним підрозділам заповідника.

Екскурсійно-туристичне бюро розміщуватиметься як в м.Ромни при краєзнавчому музеї, так і в с.Пустовійтівці при дирекції заповідника. Відповідний підрозділ діятиме також при Недригайлівському музеї. Екскурсії проводитимуться як по об'єктах заповідника, так і по м.Ромни, пам'ятних місцях Роменщини, Недригайлівщини, інших регіонах за бажанням туристів.

Господарсько-допоміжний відділ обслуговуватиме структурні підрозділи, забезпечуватиме роботу автотранспорту, готельно-побутового комплексу, здійснюватиме нагляд за рекреаційною зоною, лісними насадженнями заповідника.

Створення заповідника передбачається в три етапи до 2015 року.

Протягом 2007-2009 років передбачається розробка документації та організаційно-правове оформлення заповідника; формування його структури, штату; відведення приміщень, території; передача об'єктів; встановлення на місцях охоронних зон; виготовлення проектно-кошторисної документації, розробка генерального плану розвитку заповідника; пристосування приміщень; формування колекцій новостворених музеїв; розробка наукової документації створюваних музейних комплексів, обладнання експозицій музею козацтва в Пустовійтівці, історико-літературного комплексу в Хоружівці, тощо.

На другому етапі до 2012 року - завершення робіт передбачених першим етапом, а також будівництво меморіального комплексу, музеєфікація археологічних об'єктів заповідника, створення повноцінних експозицій музеїв археології, художнього, меморіальних.

На третьому етапі передбачається відродження Покровської церкви; активізація науково-дослідної, експозиційно-фондової роботи; завершення формування структури заповідника, облаштування рекреаційних зон; завершення обладнання постійних експозицій музіїв, проведення повноцінної наукової роботи та масштабних археологічних досліджень.

Перші кроки розбудови заповідника підтвердили необхідність широкого фахового та гроиадського обговорення всіх без виключення проектів. Так в проекті відбудови Троїцької церкви не передбачено найбільш можливе використання дерева з колишньої церкви, що може призвести до втрати статусу пам'ятки. Не відповідає низці вимог проект створення музею П.Калнишевського в приміщенні сільського Будинку культури.

В.В. Ликова

КОЗАЦЬКА ДОБА В ЕКСПОНАТАХ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ОБЛАСНОГО МУЗЕЮ ІМ. О. ПОЛЯ

Сучасний Дніпропетровський історичний музей ім. Д. Яворницького раніше мав назву Катеринославський обласний музей імені О. Поля і був створений у травні 1902 року на базі колекцій Олександра Поля та частково зібрань інших осіб. Його відкриття відбулося 6 травня 1902 року.

Протягом усього існування музею його фонди поповнювалися із різних джерел – з приватних колекцій; в наслідок проведення наукових розшуків, метою яких і було безпосередньо віднайдення залишків старовини і культури; придбання та виготовлення експонатів на замовлення музею.

Одними з головних, базових колекцій, були зібрання О. Поля, Д. Яворницького та Я. Новицького. Але першоджерелом та основою фондів музею стала колекція Олександра Поля та його "музеума". Свою колекцію Олександр Поль почав збирати з дитинства. Цьому у значній мірі сприяли розповіді його бабусі про Запорізьку Січ та козацький рід Полуботків. З роками проста зацікавленість перейшла у пристрасть та сферу діяльності, яка складала значну частину життя Олександра Поля. Він зібрав величезну колекцію старожитностей, до якої увійшли близько 5 000 предметів кам'яної, бронзової та залізної епох, давньогрецьких причорноморських колоній, скіфської культури, зброя та предмети побуту запорозьких козаків [12, с. 277].

© Ликова В.В.

Д. Яворницький у своїй роботі “Музей А.Н. Поля” так описував якісний склад колекції Олександра Поля: “По своему составу коллекция А.Н. Поля разделяется: на древности каменного, бронзового и железного века; на древности скифские, запорожские и екатеринославские; между ними множество стеклянных и керамических изделий, еще больше того оружия, драгоценных ваз, кубков, дорогих монет, рукописных карт, планов, атласов, архивным документов...” [6, с. 44].

На основі власної багатой колекції Олександр Поль у 1887 році відкрив у своєму катеринославському будинку археологічний музей, в якому існувало сім відділів, що були розташовані у окремому флігелі будинку [8, с. 71].

У 1893 році за рекомендацією В. Антоновича до Києва було відряджено дійсного члена товариства літописця Нестора К. Мельник [5, с. 79]. Вона вперше здійснила науковий опис колекції О. Поля. У цьому ж році у Києві було видано “Каталог колекції старожитностей О.М. Поля у Катеринославі”. Було детально описано 4774 предметів з колекції Олександра Поля, які було також умовно поділено на дев’ять розділів. У своєму каталозі вона зазначила: “Окрім предметів давнини, зазначених у даному каталозі, до зібрання музею входила значна колекція предметів мистецтва: картин, гравюр, старовинної порцеляни, емалей, бронзи та ін.” [8, с. 77].

Про зміст даного каталогу ми знаходимо свідчення у роботі А. Синявського “А.Н. Поль”: “Каменный век заключает 522 предмета, в значительном большинстве найденных, - что весьма ценно, в пределах Екатеринославской губ. IV отдел – скифские древности – весьма ценная коллекция из 355 №№ разделяющаяся на две группы: №№ 1-175 составляют находки типа предметов Чертомлыцкого кургана, в большинстве в Екатеринославском уезде, - скифо-осетинского типа – и вторая группа со смешанным характером эпохи переселения народов. V отдел – Железный век. Древности княжеского периода, большинство предметов 1-143 княжеского периода из Княжеской горы (у Киева, Киевской губ.) и из ее окрестностей. Важна для областной археологии 2-я и 3-я группа из раскопок и находок у с. Любомировки, Верхнеднепровского уезда и у м. Никополя, Екатеринославского уезда, Всего 322 предмета. Отдел VI заключает предметы Запорожской и Южно-русской старины (281 №№), найденные и приобретенные в Екатеринославской губ., а также в Киеве. Среди предметов этой коллекции есть много очень ценных и интересных. VII отдел составляют предметы, относящиеся к сравнительной этнографии - местной и иностранной – 276 номеров. VIII отдел – оружие, к собиранию которого прежде всего пробудилась любовь у А. Н., состоит из 241 номера и отдел монет и медалей из 2060 номеров. Второй том описания коллекций А.Н. Поля, к сожалению не выходил. В 1-й том вошло свыше 4770 номеров” [5, с. 80]. Також А. Синявський у своїй роботі про сам каталог та колекцію Олександра Поля, загалом, зазначає: “Это описание издано отдельным томом в 217 страниц, к которому приложена краткая биография и портрет А.Н.”

Займаючись збиранням старовинних речей протягом багатьох років, Олександр Поль створив значну колекцію, яку він оцінював у 200 000 рублів сріблом.

Після смерті Олександра Поля його колекція поступово перейшла до Катеринославського обласного музею його імені. Сталося це у два етапи. Перша велика частина колекції була передана музею вдовою О. Поля у 1906 році. І. Вертоградов у своїй роботі “Памяти А.Н. Поля” пише наступне: “Большая часть этой коллекции и поступила в Областной музей имени А.Н. Поля в 1906 г. по окончании XIII Археологического съезда в г. Екатеринославе, а именно: поступили предметы старины каменного, бронзового и железного веков, древности греческих колоний, некоторая часть скифских древностей, все древности каменного периода, большая часть предметов запорожской и южнорусской старины и почти все предметы этнографии; поступила также часть картин и библиотека” [1, с. 31].

Як зазначалося, на основі колекції О. Поля та матеріалів, віднайдених на цей час членами товариства, 6 травня 1902 році було відкрито обласний музей його імені.

Серед багатьох колекцій та експонатів, представлених у музеї, значне місце посідає колекція пам’яток козацької доби та живопис на козацьку тематику. Це одна з найдавніших колекцій музею, яка почала складатись О. Полем і формувалася протягом всього періоду існування музею.

Експонати музею, які висвітлюють історію козацтва, можна розділити на дві групи – артефакти, які безпосередньо належать до козацької доби, та живопис на козацьку тематику, який належить до різних, більш пізніх, періодів.

З живописного зібрання музею великий інтерес викликають народні картини “Козак Мамай”. Ця тематика була найпоширеніша в українському образотворчому мистецтві XVIII-XIX ст. Загалом у фондах Дніпропетровського музею зберігається 15 полотен із відомим зображенням козака. Перед початком археологічного з’їзду до музею надійшла також колекція сім’ї Родзянко, нащадків В.Родзянко, миргородського обозного у XVIII ст. Серед предметів даної колекції були чотири портрети українських

гетьманів – Богдана Хмельницького, Івана Скоропадського, Івана Мазепи та Павла Полуботка. Копія з портрета Івана Мазепи друкувалася у “Київській старовині” ще у 1887 році.

Потрапили до фондів музею з даною колекцією й портрети братів Шиянів, виконані невідомим художником наприкінці 1783-на початку 1784 років для іконостасу Нікопольської церкви. Через деякий час вони були перевезені М. Мурзакевичем до Одеського музею, а для Катеринославського музею було виготовлено копії цих експонатів.

Завдяки дружнім стосункам з І. Репіним фонди музею зміцнилися багатьма чудовими картинами на козацьку тематику. Д. Яворницький неодноразово звертався до митця з проханням написати чи надіслати картини для музею. Саме про це він пише у своєму листі до І. Репіна: *“Я все не перестаю лелеять себя мыслью, что авось Вы вспомните Ваше обещание и пришлете хотя один этюдик от Ваших ценных и навеки бессмертных картин для музея им. Поля, где я состою директором! ...В центре Запорожья наиболее подходящим был бы какой-нибудь этюд из жизни запорожцев”* [2, с. 199].

Результатом дружби та співпраці митця та історика-музеєзнавця стало те, одне з провідних місць в музеї посідає копія картини Іллі Репіна “Запорожці пишуть листа турецькому султану”. Прообразом писаря був сам Д. Яворницький. Учнем І. Репіна М. Струнниковим були написані для Д. Яворницького роботи, які також склали основу колекції козацької доби Катеринославського музею. Безпосередньо це такі роботи, як “Козак у бою”, “Запорожець”, “Тарас Бульба з синами”, “Козак з козюю” [7, с. 87].

У колекції музею представлені також копії з живописних робіт іноземного митця француза Норблена-де-ла-Гурдене, виконані українським художником В. Хітьком. У них автор зобразив своє бачення образу українського козака.

Велике значення у розвитку науки та музейної справи мав XIII-й Археологічний з'їзд, проведений у Катеринославі у 1905 році.

Під час проведення з'їзду працювали такі його секції, як історико-географічні та етнографічні старожитності, господарський і домашній, юридичний, громадський та військовий побут; запорозька старовина [9, с. 55]. Вже сам цей тематичний поділ свідчить про те значення, яке відводили дослідники козацькому періоду історії України.

Значення Археологічного з'їзду полягало в тому, що він ввів до наукового обігу великий фактичний матеріал з історії краю. Він активізував розробку теоретичних питань етнографії та музейництва, посилив інтерес населення до історико-культурних пам'яток краю, стимулював значне зростання колекцій обласного історико-археологічного музею та сприяв становленню спеціального етнографічного відділу при ньому.

Каталог 1905 року, підготовлений до XIII Археологічного з'їзду в розділі “Древности запорожские” фіксує 44 предмети, які були передані до музею Олександром Полем та Дмитром Яворницьким, С. Родзянком, М. Миклашевським, П. Сочинським.

Під час підготовки до XIII Археологічного з'їзду, Д. Яворницьким були досліджені приватні колекції землевласників Катеринославської губернії. На його прохання місцеві поміщики презентували свої колекції на виставку, яка була проведена з нагоди XIII Археологічного з'їзду і на якій були представлені й пам'ятки козацтва. Завдяки клопотанню Д. Яворницького, багато предметів з приватних колекцій, які експонувалися на цій виставці, надійшли до фондів музею. Серед них були речі, зібрані подружжям Бабенків, колекції Родзянка, М. Миклашевського, П. Гана та інших збирачів давнини.

Загалом у Каталозі експонатів музею ім. О. Поля, 1905 року видання, зазначалося, що у збиранні пам'яток для музею взяли участь понад 170 осіб [9, с. 52]. У каталозі описується 518 пам'яток козацької старовини та близько 2 000 етнографічних [9, с. 53].

Пам'ятки козацької доби надходили до музею з різних джерел. Як зазначалося, одним з таких джерел було придбання експонатів за кошти. Серед таких експонатів були дві срібні козацькі чарки, придбані у 1904 році [10, с. 54].

Серед експонатів музею були також срібні запорозькі чарки, подаровані Г. Бакаловим та В. Радченком. М. Білий подарував музею шаблю свого прадіда у срібній оправі та інші речі, про що ми знаходимо свідчення у його листуванні з Д. Яворницьким. У своєму листі від 1 червня 1904 року М. Білий пише: *“У меня действительно хранятся три вещи покойного моего деда: деревянная ложиска (так как известно, что у казаков металлической посуды не было), сабля, ратище (копье). Эти вещи я желаю передать в дар музею”* [3, с. 81]. В іншому листі ми знаходимо підтвердження того, що дані предмети були передані до музею: *“б сего я вручил Вашему уполномоченному три вещи покойного моего деда: деревянную ложску, саблю, отделанную в серебре, и копье”* [4, с. 81]. Також у дар музею С. Тихомировою було передано люльку у срібній оправі, яка належала нащадку гетьмана Петра Дорошенка Федору Дорошенку [11, с. 100]. Знаходилась у музеї і патериця кошового Пилипа Лантуха, прикрашена перламутровим навершям із чотирма золотими купідонами, великими алмазами, сапфірами та рубінами [11, с. 100].

Зберігались у колекції Катеринославського музею й дві персональні запорозькі медалі XVIII ст. – осавула Євстафія Кобеляка та полковника Колінки. Також знаходилась у музеї срібна медаль “За оказанные в войске заслуги 1771 г.”, знайдена на місці колишньої Підпільнянської Січі. Зберігалась у зібранні люлька гетьмана Данила Апостола у срібній оправі, срібна ложка Івана Мазепи з його вензелем, шабля Івана Скоропадського та ятаган Павла Полуботка, оздоблені золотом та сріблом [11, с. 101].

Таким чином, можна говорити про те, що пам’ятки козацької доби займали одне з провідних місць у колекціях Катеринославського музею. Це було свідченням незгасаючої зацікавленості освічених людей того часу минулим України. Багато своїх зусиль та часу вони присвятили тому, щоб знайти та зберегти ті уламки минулого, які дійшли до нашого часу. Результатом їх копіткої праці стали чисельні експонати, які тепер знаходяться у фондах Дніпропетровського історичного музею ім. Д. Яворницького і колекція предметів козацьких часів якого і тепер залишається однією з найбільш яскравих зібрань.

Джерела та література

1. *Вертоградов И. Ф.* Памяти А.Н. Поля // Памяти А.Н. Поля – Дніпропетровськ, 1997. – С. 3-16.
2. Лист Д. Яворницького до І. Репіна, від 27 вересня 1910 р. // Епістолярна спадщина академіка Яворницького. Вип. IV: листи Д.І. Яворницького до діячів науки і культури / Упоряд.: С.В. Абросимова, Н.Є Василенко, А.І. Перкова. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – С. 199.
3. Лист М. Білого до Д. Яворницького, від 1 червня 1904 р. // Епістолярна спадщина академіка Яворницького. Вип. III: листи музейних діячів до Д.І. Яворницького / Упоряд.: С.В. Абросимова, Н.Є Василенко, А.І. Перкова. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – С. 81.
4. Лист М. Білого до Д. Яворницького, від 9 червня 1904 р. // Епістолярна спадщина академіка Яворницького. Вип. III: листи музейних діячів до Д.І. Яворницького / Упоряд.: С.В. Абросимова, Н.Є Василенко, А.І. Перкова. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – С. 81-82.
5. *Сиявський А. А.* Н. Поль // Вибрані праці. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 73-83.
6. *Яворницький Д. И.* Музей А.Н. Поля // Памяти А.Н. Поля. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 40-44.
7. *Мірошниченко Н. М.* Козацька тематика у колекції живопису ДІМ // Музей на межі тисячоліть: минуле, сьогодення, перспективи / Збірка тез доповідей та повідомлень міжнародної конференції, присвяченої 150-літтю від дня заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. Яворницького. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 85-87.
8. *Платонов В.* Человек-Легенда: Александр Поль. – Днепропетровск: Проспект, 2002. – 208 с.
9. *Скрипник Г. А.* Этнографические музеи Украины. – К., 1989. – 304 с.
10. *Степаненко Н. О.* До питання про історію формування збірки коштовних металів Дніпропетровського історичного музею ім. Д. Яворницького // Музей и майбутнє / Доповіді та повідомлення наукової конференції до Міжнародного дня музеїв, 17 травня 1997 р. - Дніпропетровськ, 1998. – С. 51-55.
11. *Степаненко Н. О.* Історія формування збірки коштовних металів Дніпропетровського історичного музею // Музей на межі тисячоліть: минуле, сьогодення, перспективи / Збірка тез доповідей та повідомлень міжнародної конференції, присвяченої 150-літтю від дня заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. Яворницького. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 100-102.
12. *Фоменко А.* Скарби “степового Колумба” // Дніпропетровськ: минуле і сучасне. – Дніпропетровськ, 2001. – С. 276-279.

В.М. Чоп

ГАЙДАМАКИ ГУЛЯЙПОЛЯ

Місто Гуляйполе є одним з найвідоміших історичних міст Подніпров’я. Вже більш як два століття розташовується воно по обидвох берегах р. Гайчур (Гайчул) на сьогоднішній день маючи статус міста районного підпорядкування, і, водночас, абсолютно незпівставиму з ним історичну відомість, навіть не всеукраїнського, а, без перебільшення, світового масштабу. Отримало воно її в 1917-1921 рр. в якості політичного та військового центру махновського руху. Та й до цих подій даний населений пункт задніх не пас. На початку XX ст. площа села була найбільшою з усіх населених пунктів Олександрівського повіту [9, с. 103]. В лютому 1921 р. Гуляйполе саме вже було проголошено центром однойменного повіту і отримало статус міста. З 1923 по 1938 р. знову мало статус села, з 1938 р. було знову поновлене в якості

© Чоп В.М.